

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ETİK KURULLARI*

Hamiyet Karakaya** Yaman Örs***

ETİK KURULLARIN ORTAYA ÇIKIŞI :

Etik kurulların varlığına tarihsel gelişim açısından baktığımızda, karşımıza dünyanın hemen her ülkesinde çok benzer durumlar ortaya çıkmaktadır : Bir etik sorun ve buna verilebilecek bir ya da birden fazla yanıtın bulunması; demek oluyor ki bir ikilemler, çıkmazlar, arayışlar, kararsızlıklar dizisi. Örneğin : Amerika'da özürlü bebeklere ailelerinin bakmak istememesi, buna karşın sağlık çalışmalarının böylesi özürlü bebeklerin de topluma kazandırılmaları gerekliliğinden yola çıkarak arkalarına yasaları da alıp potansiyel bir güç oluşturmaları, o ülkede etik kurul kurulması düşüncelerini alevlendirmiştir. Kan transfüzyonunu kabul etmeyen Yehova şehitleri tarikatının üyeleri ise bir başka örnek gösterilebilir. Bütün bunlara ek olarak, Katolik toplumlarda hasta hakları ve din bağlamında sağlık çalışmalarını da yeterli sorumluluk ve duyarlılıkta görmediklerinden, her katolik sağlık merkezine alacağı kararlara temel oluşturacak bir kurul kurulması önerilmiştir. Zorunlu hastane bakımına gereksinim duyan hastaların durumları ise etik kurul kurulmasının bir başka nedeni olmuştur (6,7,9).

Hollanda'da ötenazi ve sorunları ile baş edebilmek için kurulan etik kurullar (13), Fransa'da etik ve ahlaki değer sorunlarında öneri,

* Yazarların aşağıda belirtilen konuşmalarının metinleri, bu yazıya dayanak oluşturmuştur : H. Karakaya, Y. Örs «Klinik etik kurulları ve işleyiş biçimleri», AÜTF Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları ABD., 3 Mart 1993; H. Karakaya, Y. Örs : «Etik kavramı ve Hastane Etik Kurulları», Ankara Numune Hastanesi, 5 Mayıs 1993; Y. Örs : «Dünyada ve Türkiye'de Etik Kurulları», Akdeniz Üniv. Tıp Fakültesi, 20 Aralık 1993.

** A.Ü.T.F. Deontoloji ve Tıp Tarihi Doktoru.

*** A.Ü.T.F. Deontoloji (Tıbbi Etik) Öğretim Üyesi.

Geliş Tarihi : Mayıs 30, 1994

Kabul Tarihi : Ekim 5, 1994

tavsiyelerde bulunmak, insan değerini korumak, bilimsel araştırmalar ve bunların sonuçlarıyla ilgilenmek için kurulmuşlardır (4), Çekoslovakya'da ise benzeri sorunların çözümünde yardımcı olabilecekleri düşüncesiyle kurulma hazırlıkları başlatılmıştır (14).

Bunlardan başka nedenleri de şöyle sıralayabiliriz :

— Tıbbi uygulamalarda ortaya çıkan etik sorunlar; bunların yöneticiler tarafından isteksizce karşılanması ve müdahale etme gereği görülmeksizin kabulü ve bundan doğan sorunlar.

— Etik sorunların ivedi olarak çözüme ulaştırılması zorunluluğu.

— Etik alanında etkin olarak işlev görebilecek insanları bir araya getirmek; örneğin : Grup çalışmaları, küçük grup seminerleri, izlenecek yolun gözden geçirilmesi gibi (10).

— Tıbbi alandaki baş döndürücü gelişmelerin neden olduğu etik sorunlara bir yanıt bulabilmek (insan geni araştırmaları, organ aktarımları, ötenazi, cinsiyet anomalileri gibi).

— Araştırma önerilerinin incelenmesi, araştırma bittiğinde ise «etik açısından uygundur» onayının konulması (8).

— Etik konularında uzman ya da konsültan üyelere duyulan gereksinim ve kılavuzluk.

— Bu kurulların etiksel sorunlarda birleştirici, uzlaştırıcı bir yapıya sahip olmaları.

— Araştırmacı ve denek haklarının korunması, özerkliği, aydınlatılmış onam gibi konuların saygınlık ilkelerine göre işlemesine duyulan zorunlu gereksinim.

— Etik dışı tıbbi uygulamaların önlenmesi (8).

— Klinik uygulamalarda ortaya çıkan etik sorunların değerlendirilmesi.

— Hasta ve ailesine, hastane çalışanlarına etik eğitimi.

— Ülkelerin yönetim biçimleri, siyasal yapıları ve bunların sağlık sistemi üzerine olan olumsuz etkilerinin neden olduğu sorunların çözümüne duyulan ivedi gereksinim.

— Kaynakların dağılımı ve bunlarla ilgili sağlık kurumlarının planlarının denetimi.

— Etik ile ilgili sorunların halk arasında tartışılması için bir zemin hazırlamak, halkın bu konudaki tartışmalara katılımını sağlamak (1).

Ülkemizde ise etik kurulların kurulmasına duyulan gereksinimin birkaç önemli nedeni vardır. Bunlar ne yazık ki gerçek tıbbi etik sorunlardan önce biçimsel birtakım gereksinimleri karşılamak içindir. Örneğin ilk etik kurul kurulması girişimi, 1986 yılında, araştırmalara onay koymak ve dış kaynaklı parasal destek sağlamak amacıyla araştırmacının güvenilirliğinin ön koşulu olarak etik kurul onayı istenmesi üzerine başlatılmıştır. Denek ve araştırmacı hakları, bunların neden olduğu etik sorunların gittikçe artması ve çözülmesinde çıkar bir yol olarak görülmeleri de başka nedenlerdendir (12,17).

Tıpta karşılaşılan karmaşık sorunların çözümüne duyulan ivedi ve zorunlu gereksinim ise etik kurul kurulmasının çok önemli bir nedenidir. Örneğin : Genetik alanında ve cinsiyet anomalileri üzerinde çalışan ve bu durumlarda karar vermekte zorlanan sağlık çalışanları, hem daha güvenilir hem de olası bir sorunlu durumun varlığında sorumluluğu paylaşabilecek konsultan üyelerden oluşan tıbbi danışma kurulları oluşturmuşlardır.

ETİK KURULLARIN GENEL OLARAK İŞLEVLERİ

Bu tür kurulların temel amacı insanlıkla ilgili değerleri, korumak, bilimsel bilgi üretimi ve bunun sonuçlarıyla ilgilenmek, sağlıkla ilgili yasalar hazırlanırken tavsiyelerde bulunmak, etiksel ilkelerden yola çıkılarak yasa yapılması durumlarında etkin rol oynamak, etik konusu ile ilgili tartışmaları halk arasında başlatmak (ki bu eğitim işlevinin bir uzantısıdır) ve bilimsel gelişmelerin neden olduğu tehlikelerin farkına varan bir toplum yaratılmasına katkıda bulunmaktır.

— Organ aktarımları, genetik incelemeler, onam (hastanın aydınlatılmış onamının alınması), ötenazi, tedavinin ve bakımın sonlandırılması, yeniden canlandırma, sınırlı kaynakların kullanımı, personel dağılımı, hasta-hasta ailesi ve hastane çalışanları arasında çıkan bir çatışmada uzlaştırıcı rol oynama, doğuştan anomalili çocukların yaşatılması, AIDS ve getirdiği etik sorunlar, insan üstünde yapılan deneyler, ilaç araştırmaları (8,17).

— Denek ve araştırmacı haklarının çatıştığı durumlarda araştırma önerilerinin incelenmesi ve denetimi (8).

— Psikiyatri hastaları ve onların denek olarak kullanılmalarından doğan etik sorunların çözümü (8,16).

— Etik konulu seminer, konferans ve kongrelerin hazırlanması ya da bunlarda danışmanlık etmek (10).

— Etik sorunlar ve bunlara önereceği çözümleri genel geçerlilik ilkesini de göz önünde bulundurarak kılavuzluk etmek, kılavuz hazırlamak (5).

— Etik konularında standartlar belirlemek (bunu da kendilerine getirilen konular üzerinde geriye dönük ve ileriye yönelik araştırmalar yaparak gerçekleştirirler), (5,16).

ETİK KURULLARIN TÜRLERİ

Etik kurulları, onları oluşturan üyelerine, buldukları kurumlara ve işlevlerine göre sınıflandırmak olasıdır. Kimi görüşlere göre ise merkezi etik kurulları, yerel etik kurulları sınıflaması yapılmaktadır. Örneğin ülke genelinde Sağlık Bakanlığı düzeyinde bir genel etik kurul kurulmasını, buna bağlı olarak bazı bölgelerde ve illerde yerel etik kurullar oluşturulması görüşünü benimseyenler vardır. Bu düşünce ülkemizde ilaç araştırmaları konusunda uygulamaya da girmiştir (6,12).

Etik kurullarla ilgili sınıflandırmayı şöyle yapabiliriz.

Genel Etik Kurullar :

- 1 — Bilimsel araştırma ve inceleme kurulları,
- 2 — Klinik araştırma etik kurulları,
- 3 — Danışmanlık kurulları,
- 4 — Hastane etik kurulları.

Genel Etik Kurullar; Bir başkan (etikçi), yasal danışman, hastane yöneticisi, hastane etik kurulundan bir üye araştırma eğitim bölümünden bir üye, temel tıp bölümünden bir üye, biyoetik kurulundan bir üye, bir intern ve bir tıp öğrencisi ve toplum adına sözcülük yapabilecek temsilcilerden oluşur. Adından da anlaşılacağı üzere bu kurulun hastanenin yönetim politikasını saptamak, klinikler arası kaynak ve personel dağılımını yapmak, hastanenin üstlenebileceği riskler konusunda kılavuzluk etmek gibi genel işlevleri vardır (2).

Genel hastane etik kurulunun bir altkurulu olan Hastane Etik Kurulları, her biri kendi alanında uzman olan üyelerden oluşur. Aldığı kararlardan dolayı bir üst kurulu (demek oluyor ki genel etik ku-

rulunu) bilgilendirmek durumundadır. Üyelerini bir başkan, yasal danışman, hemşirelik bölümünden bir temsilci, hastane genel yöneticiliğinden bir üye, toplum adına sözcülük edebilecek bir üye, hasta savunucusu, hastanın doktoru, psikiyatrist, sosyal hizmetler uzmanı, konsültan, danışman üyeler oluşturur. İşlevi kendisine getirilen tıbbi uygulamalardan doğan etik sorunlarla ilgilenmektir (6,7).

Hastane etik kurullarının altkurulları ise şöyle sıralanabilir.

- 1 — Biyomedikal etik kurulu;
- 2 — Cerrahi etik kurulu;
- 3 — Hemşirelik etik kurulu;
- 4 — Araştırma etik kurulu;

Her bir kurulun üyeleri, yapılanmaları, amaçları ve işlevleri farklıdır. Kurullar aldıkları kararlardan dolayı bir üst kurulu ve sorun sahibi kişi ya da kliniği bir rapor düzenleyerek bilgilendirmek durumundadırlar (3,6).

DEĞİŞİK ÜLKELERDEKİ DURUM

Amerika'da 1976 yılında, özürlü bir bebek olan «Baby Doe» olayı ile başlayan etik kurulların oluşturulması düşünceleri 1977'de New York Montefiore eyaletinde eğitim vermek, yeni hedefler saptamak ve kılavuz hazırlamak için bir başka kurulun kuruluş hazırlıkları ile sürmüştür. Amerika'da kurulan etik kurullar genel olarak, bir başkan, yasal danışman, hasta savunucusu, hemşirelik yöneticisi, doktorlar, toplum sözcülerinin yer aldığı ve her türlü etik sorunun çözümü için tercih edilen bir yer olarak görülmüşlerdir. Bunlarda kararlar oy çokluğu ile alınmaktadır (2,6,15).

İngiltere'de Londra Doktorları Kraliyet Üniversitesi 1975 yılında etik kurullar ile ilgili bir rapor hazırlamış. Buna göre bu kurulların küçük olması, tıp kökenli üyelerin araştırma konularında deneyimli birer uzman olması ve tıp dışı bir üyenin de kurulda bulunması kararlaştırılmıştır. Kurulda, hastanenin iki kıdemli doktoru, iki genel pratisyen, bir tıp birliği temsilcisi, hastane dışından tıp konusunda deneyimi olmayan bir kişi görev alacaktı. Kurul üyeleri başkanlarını kendileri seçecekler ve kurul içi yapılanmayı kendileri oluşturacaklardır (13).

Çekoslovakya'da 1990 yılında merkezi ve ulusal etik kurulları kurulmuştur. Bu kurulun 27 üyesi vardır. Rahip, eczacı, avukat, hemşire,

psikolog, doktorlar, etikçiler ve parlamento üyelerinden oluşan bu etik kurullarda üyelik yelpazesi oldukça geniş tutulmuştur. Kurul üyeleri 4 yıllığına seçilmişlerdir. Kurul önce 3-4 kişiden oluşan küçük grup araştırması yaparak işe başlamıştır. Daha sonra tüm kurul üyelerine durum hakkında bilgi verilmiştir. Oylama ile alınan kararları, bir rapor ile gelecekte kılavuz olabilmesi açısından tutanaklara geçirilmiştir. Kurul toplantılarına gerektiği zaman dışardan konsültan üye de çağrılmaktadır (14).

Fransa'da ise etik sorunların tartışıldığı ulusal konsültasyon kurulu 40 kişiden oluşmuştur. Kurul üyelerinin 15 tanesi kendi alanında bağımsız kadınlardandır. Üyelerin yarısı iki yılda bir yenilenmektedir ve şu kategorilerden seçilmesine özen gösterilmiştir.

- Din ve felsefe alanlarından,
- Etik konusunda yeterli ve deneyimli olan,
- Bilim adamları ve sağlık çalışanlarınca atanan kişilerden oluş-

maktadır. Kurul başkanı iki yıl için ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir.

ETİK KURULLARI VE TÜRKİYE İLE İLGİLİ BEKLENTİLERİMİZ

Yukarıda belirttiğimiz gibi ülkemizde Sağlık Bakanlığı düzeyinde ilaç araştırmalarını konu alan bir araştırma etik kurulu kurulmuştur. 1978 yılında başlatılan kurul hazırlıkları 1993 yılında tamamlanmıştır. Her bir hastane, özellikle Üniversite hastaneleri pek moda deyişiyse bu akımdan etkilenerek «ısmarlama» bir tür etik kurul kurma çalışmalarına başlamışlardır. Bu hazırlıklar yapılırken de dış kaynaklı, ithal ve zaman zaman ülkemizin yapısına uymayan modeller örnek olarak alınmaya başlanmıştır.

Ülkemizde bugüne değin kurulan etik kurulların hemen hepsi ilaç araştırmaları ile ya da klinik araştırmalarla ilgilenmişler, daha da ötesi sadece yapılan işlemlere onay koymuşlardır. Değişik tarihlerde ve yerlerde yapılan simpozyum, kongre ve seminerlerde bu kurullarla ilgili bilgi aktarılmış, ancak etik kurulların yapıları, işlevleri, amaçları ve üyelikleri konusunda söylenmeye çalışılanlar yeterince ayrıntılı olmadığı için karışıklığa neden olmuştur. Durum böyle iken, kurulması düşünülen ya da kurulan etik kurulların amacına uygun yapısal ve işlevsel yeterlilik göstermesini beklememizce fazlaca iyimser-

lik olur. Bu nedenden dolayı biz etikçilere bu konuda düşen en önemli görevin etik kurullar ile ilgili sınıflandırmayı iyi yapmak ve bu tür kurulları daha açık, anlaşılır kılmak olacağını düşünüyoruz. Onların belirli ilkelere göre çalışan disiplinli yerler olduklarının bilinmesini gerektirmektedir (12).

Etik kurullar ve bunların ilkeleriyle ilgili olarak bilinmesi gereken bir başka önemli nokta da, onların durağan değil dinamik bir yapıya sahip olmalarının gerektiğidir. Tıptaki hızlı gelişmeler her geçen gün yeni bir etik sorunun ya da bir bilimsel teknik sorunun etik yönünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır (17). Etik kurulların da, bu gelişime ayak uydurabilmek için yapılarını, üyeliklerini, işleyiş biçimlerini ve ilkelerini sıkça değiştirmeleri, açık, bilinen yerler olmaları gerekmektedir. Tıbbi Deontoloji Tüzüğünde olduğu gibi 1960 yılında yazılanları uygulamayı sürdürürlerse, bir süre sonra simgesel olarak zamanla ancak anılmak üzere bir köşeye bırakılmak durumunda kalırlar. Gelişimlere koşturarak onlar da kendilerini yenilemelidir.

— En temelli beklentimiz, etik kurulların ülkemizdeki tüm kurullardan farklı olarak dinamik, etkin, işler, çözüm getirici bir yapıya sahip olmalarıdır. Kurallarını toplumun onlardan beklentilerine ve sağlık bakımından doğan sorunlara göre değiştirmelidirler (12).

— Etik kurul üyeleri tartışmaya açık ve alışkın olmalıdırlar. Bunun için de onların, geniş bir görüş açısına sahip ve bilimsel gelişmeleri iyi izliyor olmaları gerekir. Sağlık ve toplum konularında, hastalara ve toplumsal çevredeki tartışmalarda yardımcı olmalıdırlar (12).

— Tıbbi bakımın evde mi, bir tedavi kurumunda mı yapılacağı ve hastanın gereksinimleri konusunda getirilen öneriler kurulda tartışılmalı, sonuçlar ve eleştiriler değerlendirilmelidir.

— Etik kurulları, konularıyla ilgili sorunu olan herkese açık olmalıdır. Yalnızca sağlık çalışanlarını dinleyerek onların sığınakları gibi görünmemelidirler (11).

— Etik kurul çalışmaları düzenli ve disiplinli olmalıdır. Mantıklı öneriler getirebilmelidir. Üyeilk sayısının çok ve disiplinlerarası olması, bunun bir gereğidir. Sorumluluk üyelerce paylaşılırsa, alınan kararlar daha yansız olabilir. Bu, hata payını da azaltır. Ancak unutmamalıdır ki bu kurullarda sonuçta kusursuz olamazlar. Dolayısıyla, onlara verilen sorumluluğun da bir sınırı olmalıdır (11).

— Etik kurullar birbirleriyle ilişkide olmalı ve görüş alışverişinde bulunmalıdırlar. Çünkü her bir etik kurul ilgi alanı ve uzmanlıkları az ya da çok farklı üyelere oluşmuştur (2).

— Sağlık çalışanları, hasta ve/veya hasta yakınları olarak kuşkuya düştüğümüz her bir durumda, kurulun yardımını isteyebilmeliyiz.

— Etik kurul kararları genelde kabul edilir, yol gösterici ve yönlendirici nitelikte olmalıdır. Bunun için de geçmişe ve geleceğe dönük araştırmalar yapıp, olayların tartışma ve değerlendirmelerinden ortaya çıkan raporlardan da yararlanılmalıdır; bundan, etik kurul ilkelere ya da etik konulu kılavuzları hazırlamak için de yararlanabiliriz (16).

Unutulmamalıdır ki hastalıkların tedavisi ilaçla, tıpla, tıp, etikle; etik ise vicdan ve sağduyuyla beslenir. Etik kurullarda da yararlı olmanın yolu, sağduyulu ve vicdanlı olmaktan geçer (4). Bu çok önemli nokta, kurullara üye seçiminde gözardı edilmemelidir (12).

ÖZET

Etik kurullar, dünyanın değişik ülkelerinde ve değişik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmışlardır. Bu nedenlerden birkaçını tıbbi uygulamalar ve bunlardan ortaya çıkan etik sorunlar, etik dışı tıbbi uygulamaların önlenmesi, hasta hakları, tıpta araştırmacı ve denek hakları, yapılan araştırmaların etik açısından uygunluğunu gösterir onayının konulması, eğitim olarak sayabiliriz.

Bütün bu gereksinimlere yanıt vermek üzere kurulan etik kurullar kendi aralarında işlevsel, yapısal ve üyelik durumlarına göre farklı sınıflara ayrılırlar.

Ülkemizde konunun uygulamasına ise; klinik uygulamalardan doğan etik sorunların çözümünden biraz uzak olarak ilaç araştırma ve uygulamalarına ağırlık verilerek başlanmıştır. Önerimiz bu tür kurulların yapı, işleyiş ve üyelik bakımından tüm tıbbi uygulamalar ve bunlardan doğacak olan etik sorunların çözümünde etkin rol oynamalarının sağlanmasıdır.

Anahtar Sözcükler : Etik kurullar, Etik kurulların sınıflandırılması, Etik kurulların işlevleri, Etik kurullar ve Türkiye'deki durum.

SUMMARY

Ethics Committees in the World and in Turkey

Ethics committees have been set up for different purposes in different parts of the world. Some of these purposes or the underlying issues are : Ethical problems arising during medical applications, the prevention of malpractice, patients' rights, the rights of experimental subjects in medical research, the approval (from the ethical standpoint) in research, the education of the persons involved in health care.

Ethics committees set up to meet all such demands may be grouped in accordance with their functions, structures and membership.

As for the ethics committees in Turkey, they have begun to be formed in connection with drug research and applications rather than with a view to finding solutions to ethical problems in clinical practice. Our suggestion is that ethics committees should play an active role in the solution of ethical issues in all the different aspects of medical activity.

Key Words : Ethics Committees, Classification of Ethics Committees, Functions of Ethics Committees, Ethics Committees and the situation in Turkey.

KAYNAKLAR

1. Brennan AT : «Medical Ethics Committees and Decisions to limit Care», JAMA, S : 803-807, 1988.
2. Bromberg M : «Ethics Committees Members», Alb. Eins. Coll. of Med. of Yeshive Üniv., A-46, A-70, 1986.
3. Cohen C : «Ethics Committees», Hast. Cent. Rep., S : 29, 1990.
4. Dufort B : «French National Committee Celebrates» Bull. Med. Eth., S : 13-15, Mart, 1993.
5. Durham G : «A standart for ethics committees (letter)», New Zeland Med. Jour., Sayı : 14, S : 103, 1990.
6. Fred R : «Hospital Medical Ethics Committees A rewiew of Their Development», «Ethics Committees», JAMA, 253 : 2693-2697, 1988.

7. Fost N Roland E : «Hospital Ethics Committees», JAMA, 253 : 2687-92, 1985.
8. Gelder RG : «A National Committee for ethics of research», Jour. Med. Ethics, 6 : S : 146-147, 1990.
9. Gleanson VR Relser S : «How can a hospital ethic committee help», Am. our. Nurse, 89 : 651-654, 1989.
10. Harris EA : «Ethical Committees in practice», The New Zeland Med. Jour., S : 299, 1990.
11. Jonathan DM : «Ethics by committee. The moral authority of concensus», Jour. of Medicine and Philosophy, Ocak 1988.
12. Karakaya H : «Hastane etik kurulları ve Türkiye'de kurulabilme koşulları», A.Ü.T.F. Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora tezi, 1992.
13. Lucas B : «Ethics Committees in Western Europe», Bioethics, Sayı : 3, S : 56-57, 1989.
14. Milan K Haskovcova H : «Czech central ethics committee at work», Bull. Med. Eth. S : 16-19, Ekim, 1993.
15. Moddie P : «A national ethic committee», BMJ, 24 : 297, 1988.
16. Neutze JM : «A standard for ethical committees», 102 : 3, S : 111, 1989.
17. Örs Y : «Tıpta Etik ve İnsan Hakları», Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi, 1 : (Sayı : 3), S : 270-277, 1993.